

УДК339.9

Кібальник Л.О.*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УМОВАХ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ

Анотація. В умовах світових фінансових криз, починаючи з першої міжнародної кризи 1825 року до кризи 2008-2009 років, у світовому господарстві відбулась низка гео економічних трансформацій. Найбільш суттєвий вплив на трансформації гео економічного простору здійснили фінансові кризи 1929-1933 рр., 1974-1975 рр. та 2008-2009 рр.. Кардинальні зміни сталися, в першу чергу, у виробничому, технологічному, фінансовому та етнічному просторах світового господарства. Основним індикатором, який відображає якісні та кількісні зміни у співвідношенні економічної влади між країнами та цивілізаціями, є валовий внутрішній продукт, його обсяги та темпи приросту. Сьогодні формується нова парадигма розподілу світового багатства у зв'язку зі зміною ролі окремих країн (Китай, Індія) у створенні світового продукту та впливом на ці процеси світових фінансових криз.

Ключові слова: гео економічні трансформації, фінансові кризи, виробничий, технологічний, фінансовий, етнічний простір, постіндустріальне суспільство, валовий внутрішній продукт, індекс розвитку.

Annotation. In the global financial crisis period, starting with the first international crisis of 1825 and including the 2008-2009 crisis, the world economy has undergone a series of geo-economic transformations. The most significant impact on the transformation of geo-economic space has been made by the financial crises of 1929-1933, 1974-1975, and 2008-2009. Fundamental changes have occurred, primarily in the industrial, technological, financial, and ethnic spaces of the world economy. The main indicator that reflects the qualitative and quantitative changes in the ratio of economic power between states and civilizations is the gross domestic product, its amount and growth rate. Seeing the changes in the role of some countries (China, India) in the world product creation and under the influence of the global financial crisis, a new paradigm of global wealth distribution is being formed today.

Keywords: geo-economic transformation, financial crisis, industrial, technological, financial, and ethnic space, post-industrial society, gross domestic product, development index.

Аннотация. В условиях мировых финансовых кризисов, начиная с первого международного кризиса 1825 до кризиса 2008-2009 годов, в мировом хозяйстве состоялся ряд геоэкономических трансформаций. Наиболее существенное влияние на трансформации геоэкономического пространства

* кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин та світового господарства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

осуществили финансовые кризисы 1929-1933 г.г., 1974-1975 г.г. и 2008-2009 г.г. Кардинальные изменения произошли, в первую очередь, в производственном, технологическом, финансовом и этническом пространствах мирового хозяйства. Основным индикатором, который отражает качественные и количественные изменения в соотношении экономической власти стран и цивилизаций, является валовой внутренний продукт, его объемы и темпы роста. Сегодня формируется новая парадигма распределения мирового богатства в связи с изменением роли отдельных стран (Китай, Индия) в создании мирового продукта и влиянием на эти процессы мировых финансовых кризисов.

Ключевые слова: геоекономические трансформации, финансовые кризисы, производственное, технологическое, финансовое, этническое пространство, постиндустриальное общество, валовой внутренний продукт, индекс развития.

Постановка проблеми. У кожний конкретний історичний період геоекономіка відображає рівень відповідного розвитку світової економіки, а саме: стійкі форми вибудовування міжнародних економічних відносин, що пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням і відображають співвідношення сил при певному рівні й характері технологічного та господарського розвитку. Порушення балансу між складниками цієї системи викликає певні еволюційні чи революційні зміни, які набувають геоекономічного характеру. Вони можуть визрівати протягом десятиліть внаслідок накопичення якісних характеристик майбутньої, більш ефективної моделі взаємозв'язків, а також спричинюватись або прискорюватись світовими фінансовими кризами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення різних аспектів геоекономіки присвячено праці К. Жана, М. Згуровського, Е. Кочетова, Е. Лутвака, П. Савони та ін. Питаннями економічних трансформацій займалися А. Гальчинський, Дж. Корнаї, Ю. Пахомов, К. Поланьї і т. д. Фінансові кризи ґрунтовно досліджували Р. Алібер, Ч. Кіндлбергер, К. Рейнхарт, К. Рогофф та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Термін «геоекономічні трансформації» в економічній літературі практично не вживається, відповідно немає досліджень, що стосуються змісту цих трансформацій та впливу світових фінансових криз на них.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних напрямів та суттєвих характеристик геоекономічних трансформацій, які були спричинені фінансовими кризами глобального характеру.

Геоекономічні трансформації в цілому передбачають усунення глибоких проблем і невідповідностей, що накопичуються у світовій економіці. Це відбувається через коригування правил гри, зміни інституційного характеру та боротьби основних «гравців» за збереження своєї влади на світовій арені, або відвойовування «новими акторами» владних позицій.

Оскільки найбільш суттєві зміни у співвідношенні економічної влади між країнами та окремими цивілізаціями відбуваються у сфері виробництва, розподілу ресурсів та доходів, технологіях, фінансах, етнічно-релігійному контексті, то при розгляді геоекономічних трансформацій пропонуємо виокремити головні складові світового простору, за якими згрупуємо кардинальні перетворення, а саме: виробничий, технологічний, фінансовий та етнічний. Проаналізувавши трансформації, що відбуваються в кожному з цих просторів, можна виявити сутнісні характеристики, рушійні механізми та можливі результати складних геоекономічних перетворень, їх глибину та значення.

Підтвердженням трансформацій виробничої сфери може бути аналіз динаміки головного показника – ВВП, який створюється різними цивілізаціями. Це засвідчує їх роль, значення та домінування у світовій економіці. Останні два сторіччя характеризувалися рекордно високими за всю історію людства темпами економічного зростання та нарощування багатства цивілізацій, хоча період зародження та початкових стадій розвитку виробничої сфери характеризувався значно повільнішими темпами.

Фінансові кризи, які відбувалися до першої міжнародної, за своїм характером, кризи 1825 року, суттєво на загальну тенденцію зростання обсягів виробництва вплинути не могли. Це пояснюється тим, що вони були в основному локальними, а їхні негативні наслідки не могли перевищити позитивний вплив на розвиток світової економіки, запровадження ринкових засад та промислової революції.

У період з 1913 р. до 1950 р. темп приросту ВВП знизився до 1,82 %, зокрема у Західній Європі – з 2,11 до 1,93 %, Східній Європі – з 2,33 до 0,86 %, США – з 3,94 % до 2,84 % [1, с. 260]. Цей період характеризувався гострим між імперіалістичним суперництвом на етапі завершення переходу від промислового капіталізму до його монополістичної стадії, яке втілювалося у двох світових війнах і кризі 1929–1933 рр.. Головними акторами в цей період були США та Німеччина.

Фінансові кризи 1914 р., 1920–1922 рр. та 1929–1933 рр., а також війни, що відбувалися в цей період сприяли формуванню двох світових систем: капіталізму та соціалізму. На світовій арені з'явилися нові гравці та лідери – це СРСР та країни соціалістичного табору. Розпад колоніальної системи у 60-ті роки ХХ ст. сприяв поповненню останнього. Внаслідок чого боротьба за економічну владу у світі точилася між капіталістичною та соціалістичною системами господарства, передбачаючи економічну війну на знищення. Пізніше до нових гравців приєдналися Японія та нові індустріальні країни. У третій чверті ХХ ст. було встановлено абсолютний рекорд у темпах приросту ВВП – 4,90 % в цілому у світі, зокрема в Японії – 9,29 %, Латинській Америці – 5,38 %, Східній Європі – 4,86% та в Радянському Союзі – 4,84 % [1, с. 260]. В цей період відбувається перенесення матеріального виробництва з індустріальних країн в ті, що розвиваються. Це вплинуло на зміну їхніх позицій у світовому господарстві, характер коопераційних зв'язків між світовими агентами та структуру міжнародної торгівлі. Утворилася нова когорта економічної сили – нафтодобувні країни, змінився характер стосунків у ресурсній сфері між країнами Центру та Периферії.

Хвиля криз 50-х – 60-х рр. охопила країни Західної Європи та Північної Америки. Ці фінансово-економічні кризи були першими післявоєнними світовими кризами, які виникли в умовах вільного обміну валют, що відбувався без макроекономічного узгодження. Виробництво промислової продукції у зазначених країнах в цей період знизилося на 4 %, кількість безробітних досягла майже 10 млн осіб [2].

Криза 1973–1975 рр. розпочалася в США та охопила всю Європу. За окремими показниками вона наблизилася до кризи 1929–1933 рр. Її вплив на виробничу сферу проявився через падіння темпів приросту ВВП до 2,9 % у США, до 2,7 % – у Західній Європі, до 2,3 % – у Східній Європі та СРСР та 4,6 % – у Японії. В останній чверті ХХ ст. виявилася тенденція уповільнення темпів приросту ВВП – з 4,90 % до 3,05 % в цілому у світі, з 4,79 % до 2,3 % – в Західній Європі, з 4,86 % до 1,01 % – в Східній Європі, з 9,29 % до 2,71 % – в Японії, а євразійська цивілізація опинилася в глибокій кризі – темп падіння ВВП становив 0,42 %. Значними темпами зростав лише ВВП Китаю (6,72 %) та Індії (5,12 %) [1, с. 260]. Інтенсивність фінансових криз в цей період збільшилась, про що свідчать 5 світових криз, які сколихнули світ, а саме: 1979 – 1982 рр., 1982–1987 рр., 1990 р., 1994–1995 рр., 1997–1998 рр..

Після світової кризи 2001–2002 рр., недовгого періоду поживлення і початку підйому світова економіка з кінця 2007 р. знову вступила в фазу кризи. Криза 2007–2009 рр., що охопила весь світ, стала за своїми наслідками і сферою поширення винятковою, але водночас мала багато спільного з попередніми. Негативні наслідки кризи торкнулися, в першу чергу, високо розвинутих північноамериканської, західноєвропейської та японської цивілізацій. Падіння у кризовий період темпів зростання ВНД цих країн становило 6,6 %. Водночас китайська та індійська цивілізації продовжували розвиватися високими темпами [3].

Але навіть такі потужні фінансові кризи та зрушення у динаміці ВВП не змінили економічної влади у геоekonomічному просторі. Головними лідерами, поки що, залишаються економічно розвинуті країни, хоча частка китайської та індійської цивілізацій поступово зростає. Сучасна ситуація засвідчує, що економічне зростання у багато чисельних країнах, що розвиваються: Китаї, Індії, Бразилії, Росії впливає на необхідність формування нової парадигми розподілу світового багатства.

Не менш важливим блоком геоekonomічних трансформацій є технологічний сектор. Саме кардинальні зрушення у розвитку технологій давали можливість суттєво прискорювати розвиток окремих країн та цивілізацій, а також збільшувати їхні можливості в освоєнні ресурсів та перерозподілі доходів. Водночас кризові явища підштовхували наукову думку, бізнес та уряди країн до пошуку більш ефективних методів господарювання та діяльності на міжнародному ринку.

Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію вичерпання економічного потенціалу індустріальної цивілізації. З цим пов'язано уповільнення темпів зростання світового продукту. Перехід до домінування п'ятого Кондратьєвського циклу і адекватного йому технологічного укладу не дав такого ж стрибка в ефективності відтворення, який спостерігався в 1950-1960-і роки при освоєнні і поширенні четвертого Кондратьєвського циклу і технологічного укладу. Середньорічні темпи приросту ВВП у розвинених країнах, де абсолютно переважає індустріальний економічний лад (Західна Європа, США, Японія) знизились з 5,3 % у 50-ті та 6,5 % у 60-і роки до 3 % у 80-ті та 1,8 % в 90-ті роки ХХ століття. Перше десятиліття третього тисячоліття характеризується падінням цього показника до 1,3 % (рис.1).

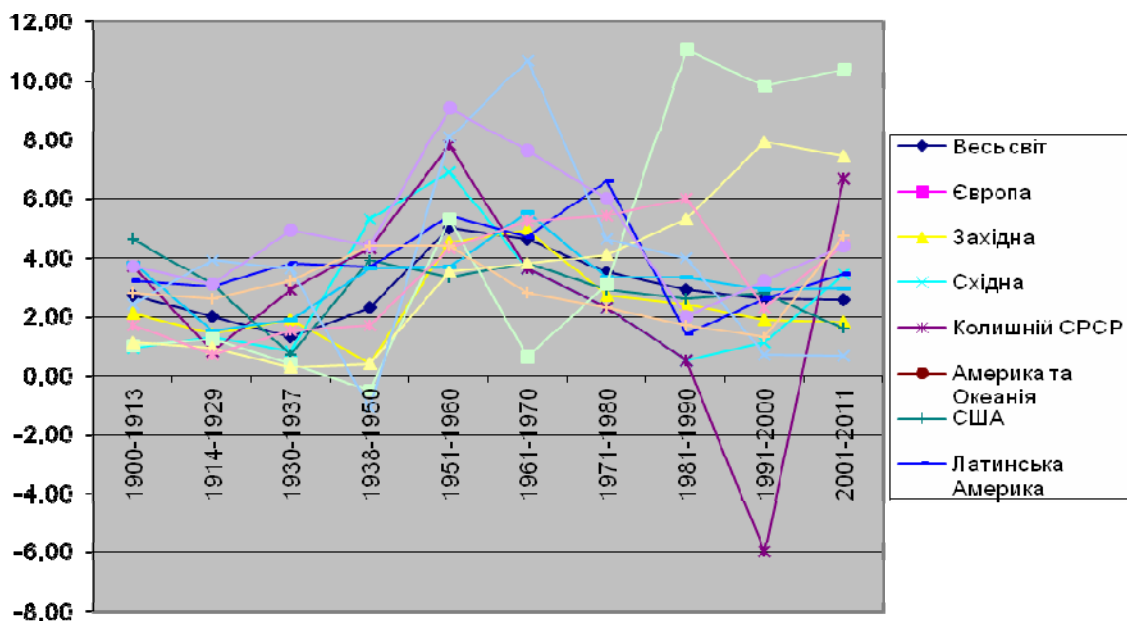

Рис. 1 Середньорічні темпи приросту ВВП % (в цінах 2000 р.)* Складено і розраховано автором за джерелами [3 - 4]

Ці процеси пов'язані не лише з вичерпанням технологічних можливостей індустріального суспільства, а й з потужними фінансовими кризами цього періоду (1979-1982 рр., 1982-1987 рр., 1994-1995 рр., 1997-1998 рр., 2001-2002 рр., 2007-2008 рр.), які негативно вплинули як на обсяги виробництва, так і на рівень доходів у світовому господарстві.

Водночас саме друга половина ХХ ст. характеризувалась значними зрушеннями у сфері інформаційних технологій, та формуванням «постіндустріального суспільства». У сучасних умовах країни та цивілізації, що володіють новітніми технологіями, стають лідерами не лише у цій сфері, а й у виробництві та розподілі світового продукту, який все більше набуває нематеріальної форми. Саме наукоємна продукція та доступ до інформації дають можливість країнам залучати більшу частку світового доходу на власну користь.

Сьогодні, для визначення рівня економічного розвитку та відстеження процесу переходу до інформаційного суспільства користуються так званим Індексом розвитку ІКТ (ІДІ). На початок другого десятиліття ХХІ ст. лідерами серед країн світу за індексом ІДІ є: Республіка Корея, Швеція, Ісландія, Данія, Фінляндія, Гонконг (Китай), Люксембург, Швейцарія, Нідерланди та Великобританія [5]. Всі ці країни, окрім Республіки Корея та Гонконгу (Китай), є європейськими та відповідають категорії країн світу з високими доходами, враховуючи тісну кореляцію між рівнем розвитку ІКТ та обсягом ВВП. За останні два роки низка країн, зокрема деякі країни, що розвиваються, домоглися істотних покращень за цим індексом.

Внаслідок «стрибка» у розвитку інформаційних технологій виник новий тип економіки, що базується на керованих потоках інформації, які неявно регулюють перерозподіл матеріальних благ через канали глобальних фінансових мереж. Останні десятиріччя характеризуються зрощенням політичної влади з бізнесом і фінансами та утворенням олігархічної тріади – переплетінням політичної, корпоративної та фінансової влади [6, с. 74].

Наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. формуються шостий та сьомий технологічні уклади, які передбачають розвиток мережевої економіки та нанотехнологій на глобальному рівні. Сьогодні, країни, які не долучаються до цих процесів, ризикують втратити власну нішу у геоekonomічному просторі. Водночас таке долучення до мережевої економіки може обернутися для розвинутих країн втратами від глобалізації та відкритості, зокрема від негативних наслідків світових фінансових криз. Звідси впливає необхідність узгодженої фінансової та монетарної політики, а також пошук нових форм самоорганізації суспільства як на національному, регіональному, так і на міжнародному рівнях.

Таким чином, геоekonomічні трансформації світового господарства викликані також розгортанням глобальної інформаційно-технологічної (інформаційно-комунікативної) революції. Переворот у засобах телекомунікацій на базі мікроелектроніки, кібернетики, супутникових і цифрових систем зв'язку, виникнення Інтернету та глобальне поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) принципово нового покоління, сьогодні, дають можливість здійснювати різного роду угоди (торговельні, валютні тощо) в будь-який момент часу і в будь-якій точці Земної кулі. Саме ці фактори посилюють процеси ущільнення геоekonomічного простору, взаємозалежності та взаємовпливу всіх його суб'єктів, формуючи світовий характер процесу виробництва.

Феноменом сучасної світової економіки є відокремлення в її рамках підсистеми глобальних фінансів. Сьогодні, саме ця сфера генерує найсильніші імпульси економічної динаміки та нестабільності, оскільки відбувається перехід функцій головного двигуна розвитку від промислового до фінансового капіталу. Про масштаби віртуального капіталу свідчать дані табл.1.

Так, в усьому світі відношення ринкової капіталізації до ВВП зростало таким чином:

з 49 % у 1990 р. до 102,7 % в 2000 і 113,9% – у 2006 р., до того ж 85% його сконцентровано в країнах з високим рівнем доходу, де проживає 15,8% населення світу; на країни з низьким рівнем доходу (36,8% населення світу) припадає всього 1,8% віртуального капіталу, хоча його відношення до ВВП швидко зростало, досягнувши 67 % в 2006 р. [1, с. 46-47]. Навіть у мусульманських і постсоціалістичних країнах наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. рівень капіталізації збільшився, зокрема у 2006 році в Саудівській Аравії вона досягла позначки 93,6% ВВП, в Росії – 107,1%, в Україні – 40,3 %, в Казахстані – 53,9 %. Хоча, внаслідок останньої кризи, ці показники значно скоротились (див. табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка ринкової капіталізації (% до ВВП)

Країни	% до ВВП			
	1990	2000	2006	2011
<i>Весь світ</i>				
	48	102,7	113,9	68,76
Країни з високим прибутком	51,6	117,3	126	78,63
Країни з низьким прибутком	10,5	23,9	67	47,75
<i>Європа</i>				
Зона євро	21,7	87	81,2	52,72
Великобританія	85,8	178,7	159,6	118,72
Польща	0,2	18,3	44	26,87
Росія	0	15	107,1	42,87
<i>Америка і Океанія</i>				
США	53,1	154,7	147,6	104,33
Латинська Америка	7,7	19,7	48,9	41,95
Австралія	35,1	93,3	104,4	86,86
Філіпіни	13,4	34,2	58,2	73,58
<i>Азія і Африка</i>				
Японія	96,1	67,6	108,2	60,35
Китай	0,5	48,5	91,7	46,31

Складено за даними джерела [3]

Фінансовий капітал на початку ХХІ ст. задає темп економічного зростання, спрямовує структурні зрушення та спричиняє накопичення диспропорцій і асиметрій розвитку геоeкономіки. Фінансові ринки стають більш взаємозалежними через розвиток власної інфраструктури та участь у їхній діяльності найбільш глобалізованих суб'єктів: комерційних та інвестиційних банків, пенсійних і хедж-фондів, страхових компаній тощо. Віртуалізація фінансових інструментів призводить до відриву пропозиції грошей, цін і валютних курсів від реальної економічної основи, чим спричиняє нестабільність. Зростаюча розбалансованість макроекономіки більшості країн світу була швидко розтиражована завдяки саме фінансовому механізму, чим засвідчила зростаючу залежність національних економік від зовнішнього фактора – світової економіки.

Стрімке зростання віртуального капіталу відіграє неоднозначну роль у глобальній економіці. Так, з одного боку, за останні три десятиліття різко збільшились транскордонні

потоки капіталу, на ринках з'явилися нові складні фінансові інструменти, значно зросла швидкість та простота ведення фінансових операцій, що в цілому сприяє покращенню та прискоренню процесів виробництва, торгівлі та задоволення потреб споживачів. З іншого боку, перерозподіл відбувається, в першу чергу, на користь невеликої групи розвинених країн і цивілізацій, а тому сприяє поглибленню у світовій економіці майнової поляризації. Водночас посилюється нестійкість, хаотичність економічної динаміки, виникають фінансові кризи.

В цілому, стрімкий розвиток глобальної фінансової кризи і переростання її в структурну економічну поставили під сумнів апробовані раніше теоретичні та емпіричні підходи, які могли швидко купірувати розростання кризових явищ зразка ХХ ст. Таким чином, механізм самоорганізації, що реалізовувався через глобальну фінансову систему, перестав функціонувати. Отже, виникла необхідність замінити (або доповнити) його механізмом організації, який в певних умовах може слугувати його досить ефективним субститутом.

Геоелектронні трансформації можуть також викликатися розбіжністю в часі та асинхронністю розвитку дотичних в просторі цивілізацій, що перетворює етнічні фактори на досить важливі, в контексті глобальних змін світової економіки. Саме просторова взаємопроникність таких цивілізацій як-от: західна та ісламська доводить застарілість їх цивілізаційних дискурсів, що зберігають глибинне ментальне та релігійне підґрунтя.

Стратифікація цивілізаційного розвитку, підвищення конкурентного статусу окремих «незахідних» цивілізацій створюють передумови виникнення міжцивілізаційних конфліктів, які переважно збігаються з періодами світових фінансових криз. Етноекномічні системи генерують конфлікти з постіндустріальною моделлю розвитку, особливо за умов її локалізації у групі розвинутих країн світу. У прогностичних сценаріях глобального розвитку, таким чином, можуть або закріпитись існуюче економічне розшарування світу (неоліберальна глобалізація), або ініціюватись більш демократичні системи управління (приборкана глобалізація, глобалізація свідомості тощо) [7].

Зараз в Європі відбувається процес групування країн за цивілізаційним критерієм. Лінія поділу розмежує людей за релігійною ознакою на християн у західному варіанті та мусульман і православних християн. Це спричиняє формування нової структури безпеки впродовж ліній цивілізаційного поділу, що, в свою чергу, впливає на геоелектронну структуру сучасного світового господарства.

На понижувальних хвилях кондратьєвських циклів зазвичай відбуваються значні економічні, соціальні та політичні потрясіння, зокрема в періоди 1969-1982 рр. та 2005-2020 рр. За аналогією науковці прогнозують відповідні зрушення в період до 2020 р. До найбільш конфліктних відносять Близький та Середній Схід, Центральну Азію, Пакистан та Афганістан, тобто країни ісламського світу. Конфлікти в цих регіонах, а також на Корейському півострові в період 2014-2020 рр. можуть втілитись в регіональних війнах за участю США та його союзників. Ситуація в таких країнах, як-от: Афганістан, Пакистан, Іран, Ірак буде погіршуватись і загрожуватиме навіть розпадом цих країн на окремі держави. Складною також може бути ситуація і в країнах Центральної Азії [8, с.15]. Хоча, ця пряма екстраполяція існуючих процесів на майбутнє в контексті нелінійних підходів розвитку світового господарства викликає деякі сумніви.

Тенденцією майбутнього десятиріччя буде посилення «ісламського світу» як фактора впливу на геоелектроніку. Мусульманські країни мають величезні поклади нафти і газу; через їх території проходять основні наземні та повітряні комунікації, які поєднують Європу та Азію; ці країни мають значний приріст населення. Визначальним світовим трен-

дом будуть спроби мусульманських еліт консолідувати зусилля у пошуках політичної ніші на міжнародній арені. Наскільки це вдасться зробити – будуть свідчити рівень координації ними геополітичних зусиль – протистояння США та Ізраїлю, спільна політика з країнами-експортерами нафти у боротьбі проти зниження цін на енергоносії, скоординована політика в рамках ОПЕК, Ради арабського співробітництва, Ліги арабських держав тощо.

Висновки. Аналіз взаємозв'язку між геоекономічними трансформаціями та світовими фінансовими кризами свідчить, що найбільш суттєві перетворення відбулись внаслідок трьох фінансових криз, зокрема 1929-1933 рр. – зміна системи вільного регулювання ринковою економікою на державне втручання, 1974-1975 рр. – колапс Бреттон-Вудської системи, перехід до Ямайської, 2008-2009 рр. – необхідність зміни загальної парадигми регулювання ринків. Геоекономічні трансформації найяскравіше проявляються через зміни у виробничому, технологічному, фінансовому та етнічному просторі. Запобігти негативному впливу фінансових криз на розвиток геоекономіки можливо лише за умов передбачення причин та природи їх виникнення. Таким чином, аналіз впливу фінансових криз на геоекономічні трансформації є особливо важливим не лише для визначення сучасних тенденцій розвитку світового господарства, а й для прогнозування подальших змін у геоекономічному просторі.

Список використаних джерел

1. Maddison A. The World Economy. Historical Statistics. Paris: OECD, 2003.
2. Педь І. В., Лисенков Ю. М., Ящук С. П. Світові фінансово-банківські кризи: особливості та причини виникнення // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1248>
3. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/all>
4. Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет. М.: Экономистъ, 2003. – С. 507–508.
5. Измерение информационного общества 2011 год. 2011 ITU Международный союз электросвязи Placedes Nations CH-1211 Geneva Switzerland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/idi/2011/index.html>
6. Шкодін І. В. Сучасні тенденції саморганізації світової економічної системи // Економіка України. – № 9. – 2012. – С. 70-77.
7. Кальченко Т. В. Імперативи системної взаємодії у формуванні глобальної економіки [Текст] : автореф. дис. д-ра екон. наук. 08.00.02 / Т.В. Кальченко; Київський нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2007. – 30 с.
8. Север–Юг: Прогноз социально-экономической и политической динамики // МЕ и МО. – №2. – 2011. – С. 13-23.